

לידיד ורע
שחי בשלום ובהרמוניה בעולמות שונים
ועלה השמימה בסערת מבול

על גבול שני עולמות - הבנת ההבטחה לאי הישנות המבול*

הקשיים בכתוב ובעניין

כשיצא נח מן התיבה הוא וכל אשר היו עמו - מעשהו הראשון היה בניית מזבח לה' והעלאת עולות מכל בעלי החיים הטהורים. ואז - מתארת התורה:

"וירח ה' את ריח הניחוח ויאמר ה' אל לבו לא אֶסֶף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם כי יֵצֵר לב האדם רע מנַעֲרֵו, ולא אֶסֶף עוד להכות את כל חי כאשר עשיתי. עַד כל ימי הארץ זרע וקציר וקֹר וְחֶם וקיץ וְחָרֶף ויום וְלַיְלָה לא ישָׁבְתוּ"
הרמה נמצאים אך מעטים, שכן מי שלא קרא בילדותו ולא שנה בערותו ולא שימש בבחורותו, כיצד יקנה לו דעת יהדות?
על רקע זה היה המפגש עם דמותו המיוחדת של ר' ברוך ברמן ז"ל מפעים ומרגש ביותר. יהודי צעיר שהתחנך בבתי אולפנה רוסיים, והנה הוא מלא וגדוש בדת ובהבנה חודרת בתחומי יהדות מגוונים, והוא כבן בית במקרא, במשנה, בתלמוד ובהגות, נוסף להתמצאותו המופלגת בתחומי דעת כללים. אתה נזכר בדמותו של אבי האומה, שרב לא היה לו ומורה לא לימדו, אלא שתי כליותיו נעשו לו כשני רבנים ומנביעות אותו חכמה ותורה.
רבי ברוך ברוך כשרונות היה ללא ספק, אך בכשרון לבד לא סגי. דומה שהישגיו הגדולים באו לו גם בשל תשוקה עצומה להוסיף דעת מכל מקור שהוא, וגם בעמל וביגיעה רבה.
בשנים הספורות שזכינו להכירו ניכר היה שהאיש נחפו. נחפו ללמוד, נחפו ללמד, נחפו לחדש ונחפו לכתוב. אף שלמד תורה הרבה לא החזיק טובה לעצמו, אלא ארגן ויזם חוגי לימוד, בעיקר לעולים חדשים מארץ מוצאו. לימד בכתב ובעל-פה. אף הוראתו הייתה בתחומי דעת יהדות רבים ומגוונים. לימדו שלו והוראתו לאחרים לא היו בבחינת לימוד והוראת חומר נתון. כל שלמד הפך להיות לו לתורתו שלו, בחינת "ובתורתו יהגה יומם ולילה". כשלימד וכתב כבר ניכרת הייתה תורתו של ר' ברוך, והיא מקורית כל-כך ואפיינית לאיש.
וכדרך שהדברים אחרים בתוכו, כך הם אמורים גם בכלי, היינו בלשון. העברית לא הייתה עבור ר' ברוך לשון אִם,

יהי מקורך - ברוך

פלא התחייה של יהדות ברה"מ (כיום: חבר העמים) כבר זכה לסקירות וכתבות מתפעמות. אולם מפגשים עם יהודים המבטאים בחייהם את הפלא, יש בהם כדי למלא את הנפש בהשתאות אין קץ. ובאלה היהודים דרגות דרגות יש. מן הרמה הבסיסית של שייכות והזדהות, ועד לרמה הגבוהה של התערות והתמצאות בגווי הרוח של האומה. בזאת הרמה נמצאים אך מעטים, שכן מי שלא קרא בילדותו ולא שנה בערותו ולא שימש בבחורותו, כיצד יקנה לו דעת יהדות?

על רקע זה היה המפגש עם דמותו המיוחדת של ר' ברוך ברמן ז"ל מפעים ומרגש ביותר. יהודי צעיר שהתחנך בבתי אולפנה רוסיים, והנה הוא מלא וגדוש בדת ובהבנה חודרת בתחומי יהדות מגוונים, והוא כבן בית במקרא, במשנה, בתלמוד ובהגות, נוסף להתמצאותו המופלגת בתחומי דעת כללים. אתה נזכר בדמותו של אבי האומה, שרב לא היה לו ומורה לא לימדו, אלא שתי כליותיו נעשו לו כשני רבנים ומנביעות אותו חכמה ותורה.

רבי ברוך ברוך כשרונות היה ללא ספק, אך בכשרון לבד לא סגי. דומה שהישגיו הגדולים באו לו גם בשל תשוקה עצומה להוסיף דעת מכל מקור שהוא, וגם בעמל וביגיעה רבה.

בשנים הספורות שזכינו להכירו ניכר היה שהאיש נחפו. נחפו ללמוד, נחפו ללמד, נחפו לחדש ונחפו לכתוב. אף שלמד תורה הרבה לא החזיק טובה לעצמו, אלא ארגן ויזם חוגי לימוד, בעיקר לעולים חדשים מארץ מוצאו. לימד בכתב ובעל-פה. אף הוראתו הייתה בתחומי דעת יהדות רבים ומגוונים. לימדו שלו והוראתו לאחרים לא היו בבחינת לימוד והוראת חומר נתון. כל שלמד הפך להיות לו לתורתו שלו, בחינת "ובתורתו יהגה יומם ולילה". כשלימד וכתב כבר ניכרת הייתה תורתו של ר' ברוך, והיא מקורית כל-כך ואפיינית לאיש.

וכדרך שהדברים אחרים בתוכו, כך הם אמורים גם בכלי, היינו בלשון. העברית לא הייתה עבור ר' ברוך לשון אִם,

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

פשוטם של דברים: בעקבות הרחת ריח הקרבנות, באה החלטת הבורא שלא להכות עוד את העולם כולו כפי שעשה במבול. ובעקבות הבנה מעין זאת הסיקו חכמים לקח מוסרי:

"אי"ר חנינא: כל המתפתה ביינו, יש בו מדעת קונו, שנאמר: וירח ה' את ריח הניחוח..."

(עירובין, סה, ע"ב).

אלא שהבנה כזאת קשה להלמה מבחינה רעיונית תאולוגית. וכבר ניסחו ראשונים את השאלה:

"באומרו וירח ה' את ריח הניחוח, כאילו התפעל מהקרבנות ומפני אותו נחת רוח שעשו לפניו הגדיל ה' לעשות עם אלה, והוא זר מאוד. וכמאמר חז"ל כל המתפתה מיינו של חברו יש בו מדעת קונו..."

(אברבנאל, השאלה ה-א').

והבנה אלטרנטיבית היא כמעט בלתי אפשרית:

"אם לא כן אשאלך והודיעני, איזה זכות עמד להם שבעבורו נתן להם אות ברית הקשת. והנה זכותו של נח לא הספיק להגן על בני דורו ואיך עתה הספיק להגן על הבאים אחריו עד סוף העולם אלא אם היה משוחד הקרבנות"

(אברבנאל, שם).

אמנם בכתוב עצמו באה, לכאורה, הנמקה והיא: "כי יצר לב האדם רע מנעריו". אלא שדבר זה מוסיף על הקושי. ראשית שאלה 'טכנית' שאינה מתייחסת לתוכן ההנמקה:

"אמרו... כי יצר לב האדם רע מנעריו - הנה לא יימלט מהיות הטענה הזאת צודקת או לא. ואם היא צודקת למה לא חשב כזאת בתחילה עד דור המבול ולא ענישם בהשחתה כוללת כיוון שיצרם רע מנעריו. ואם אינה צודקת וכדין

הקולחת בורימה טבעית מימי הינקות; אלא שפה שהתוודע אליה בהיותו כבר בשנות הבחרות, ואותה קנה, כדרכו, בשקיקה רבה, אך גם בעמל ויגיעה. אבל משקנאה, קנאה בבשלות ובהיקף מזהים. סגנונו משקף רבדים רבים. החל במקורותינו העתיקים, ועד לביטויים מודרניים. אף בלשונו נשקפה המקורות בצירופים לשוניים ובביטויים ייחודיים.

ר' ברוך הצליח לעבור בשלום ובשלמות מעולם לעולם. אבל עם שהפך בן בית בעולם החדש, עולם של תורה ויהדות, עדיין היה נטוע גם בעולם הקודם, עולם של תרבות ודעת. והנה להוותנו נסתלק ממנו בסערת מבול בחורף תשנ"ב. תנצב"ה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ובמשפט הענישים, למה לא ייענשו גם כן בכל עת ובכל זמן בהיות אנשי הדור
רעים וחטאים לה' מאוד¹
(שם, השאלה ה-ג).

אבל השאלה היותר חמורה עולה מהתבוננות בהנמקה עצמה. וכי זו סיבה שלא
להכות?

"אדרבא, שהיא הנותנת, שמפני זה ראוי לקללם ולהשחיתם. והנה בסוף סדר
בראשית אמר 'וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל
היום' וכו' 'ויאמר ה' אמחה'. הרי לך ששם עשה רוע היצר סיבה לקללה
ולהשחיתה וכאן עשה רוע היצר סיבה לשלא יקלל. ואיך יהיה דבר אחד סיבה לבי
הפכים מצד אחד"
(שם, השאלה ה-ד).

וקרוב לזה הקשו גם בעל עקידת יצחק בדבריו בשער הארבעה-עשר ורבי עזריה פיגו
בספר דרושיו (דרוש לג) ורבי משה חפץ בספרו מלאכת מחשבת על התורה והרב המלבי"ם
בפירושו.

שיטת בעלי הדקדוק: כי = אע"פ ש

קושי זה האחרון הביא מדקדקים קדמונים לפרש את המשפט "כי יצר לב האדם..."
לא כמשפט מנמק אלא כמשפט המוסיף על פלא ההחלטה ותוקפה. 'כי' שבכאן יתפרש לא
במשמע של יען, בגלל, אלא במשמע של אף על פי, למרות. כך כותב ר' יונה אבן ג'נאח
בספר השורשים שלו למלה כי:

"זאת המלה היא ממלות הטעמים והיא משמשת בפנים רבים, מהם שעניינו
אע"פ שהדבר כך וכך כמו... 'כי יצר לב האדם רע מנערו'. אמר הבורא: לא
אוסף עוד להכות את כל חי לקלל את האדמה בעבור האדם, אף על פי שהם
בעניין הזה והבל הוא להיות העניין הזה עילה לדחות הקללה מעליהם. אבל הוא
עילה להיות חייבים בה. לולי חסד הבורא וחמלתו."

ובדרך זו נִדְּךְ גם ר' שלמה פרחון **במחברת הערוך** בדבריו על המלה כי: "וכן לא
אוסף... כי יצר לב האדם... פירוש אע"פ שיצר לב האדם רע, לא אוסף לקלל את האדמה
שהיא אמו ויולדתו בשבילו".

1 נקט אברבנאל הלשון האמורה בהערכת אנשי סדום (בראשית, י"ג, יג), כרומז: כשם שסדום נהפכה בשל רשעתה, כך
ראוי הוא לעולם שהגדיל רשעה - להימחות.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אבל רבותינו אלו שלא סידרו דבריהם כפירוש סדור לכתוב, אינם מסבירים מדוע באמת הבטיח הבורא שלא ישחית ומה אירע עתה שגרם לשינוי הימדיניות האלוהית?²

פתרונות של פרשנינו והקשיים בהם

1. ר"י אברבנאל

כמה וכמה הצעות הציעו רבותינו, ראשונים ואחרונים, ומהן שקשה לראות, לעני"ד, כיצד מניחות הן את הדעת ומיישבות. אברבנאל מבקש להתמודד עם הקשיים ומציע ראש וראשונה לנתק את עניין ההרחחה של ריח הניחוח מן ההבטחה לאי כיליון. הנימוק להבטחה הוא יצר לב האדם... ואילו עניין ההרחחה -

"ואמנם אמרו 'וירח ה' את ריח הניחוח ויאמר ה' אל לבו' - אינו סמוך ומדובק... אבל וירח ה' את ריח הניחוח הוא תשלום סיפור הקרבן שזכר, כלומר שהריח ה' את ריח ניחוח קרבן נח וקבלו ברצון ויעתר לו האלוהים. ואחר זה ביאר עניין אחר בפני עצמו במה שהתחיל 'ויאמר ה' אל לבו... כי הנה לא עשה יתברך ההבטחה שלא יבוא מבול לא בזכותו של נח ולא בעבור קרבנו...".

ודברים אלו קשה מאוד לקבלם, שכן לבד מכך שהם עומדים בניגוד לדברי חכמים שהבאנו³, הם גם אינם תואמים את פשוטו של מקרא. שהרי אין זה מסתבר כלל שיהיו שני עניינים שונים ונפרדים מכונסים יחד אל פסוק אחד ווי"ו החיבור מחברת ביניהם - "וירח ה' את ריח הניחוח ויאמר ה' אל לבו".

אשר לשאלות האחרונות, אברבנאל מציע את פתרוננו בהרחבה. ועיקר הרעיון הוא, כי האנושות בהתפתחותה כמוה כאיש היחיד: מה הוא רע מנעוריו אף האנושות רעה בנעוריה; ומה היחיד בהתבגרו עשוי להתגבר על משובות הנערות שלו ולהיות לאיש אחר⁴, כן האנושות בהתבגרה עשויה להשכיל ולהיטיב ולהיות שונה. אשר על כן לא יהיה יותר

2 מדבריו של רש"י נראה, שאף הוא סבור שיכ"י שבכאן בא במשמע אף-על-פי, אבל לא במובן של קביעה החלטית - אף-על-פי שיצר לב האדם רע מנעוריו - אלא של אפשרות, כלומר: אף אם יהיה יצר לב האדם רע מנעוריו בכל זאת לא יכלה העולם, שכן קבע ה' אמצעים אחרים לעצור בעד הרעה וההשחחה. עיין שם בפירושו שהאריך הרבה, אבל דומה שהרעיונות - היפים שלעצמם - חסרים אחיזה ממשית בכתוב.

3 "כל המתפתה מיינו של חבירו" וכו'. אברבנאל אומר על מאמר זה שהוא דרך צחות ומליצה לא כפי פשט הכתובים.

4 תפיסה זאת, "מנעוריו" כמו בנעוריו, יסודה בדברי הרמב"ן כאן - "מלמד עליהם זכות שיצירתם בתולדת רעה בימי הנעורים ולא בימי הזקנה". מעניין למצוא בדברי אחד מרבותינו האחרונים - הרב פינחס הלוי הורוביץ בפירושו **פנים יפות** - כיוון הפוך, שכן הוא מסביר: "לא אוסיף עוד לקלל את האדמה בעבור האדם, שאין הרע בעבור יצירתו מן האדמה, כיוון שיצרו מתגבר עליו כי יצר לב האדם רע מנעוריו, כי בגדולתו הוא רע יותר מנעוריו, על כן הוא מצד עצמו". כלומר מנעוריו הוא רע והרעה הולכת ומתגברת, הרי זה מוכיח שאין לתלות את האשם בתולדה, באדמה, ולכן אין לקללה עבור פירות מעשיה, שאין הרעה מפירותיה שלה.

צורך בעונש רדיקלי כזה של השחתת עולם, ויש תקווה לתיקון ולשיפור בדרך התפתחותית טבעית.

ואכתי מקום לשאול: הרי תפיסה זאת לא נתחדשה עתה וכבר הייתה צפויה וידועה קודם למבול. מדוע אפוא הוצרך הבורא להחריב עולמו ה'נערי' ולא המתין לו שיגדל ויתפתח, שישכיל ויטיב באורח טבעי רגיל?

2. בעל העקדה

בעל העקדה מבהיר, שמעתה האנושות מובטחת מפני השחתה מוסרית כוללת בשל שתי סיבות: "האחד מצד הרושם החזק והנפלא הנשאר בזיכרון האנשים מהפורענות הקשה והנורא אשר עשתה יד הבורא למכעיסיו, אשר בו הוקבעה יראה והכנעה והרתעה טבעית בהם ובתולדותיהם לדורי דורות..." ומסתבר שהעלאת הקרבנות ביטאה את היראה וההכנעה האנושית הזאת.

"והשני מצד היות הדורות והמשפחות מכאן ואילך מסתעפות מג' ראשים אלו השווים במראה המבול ההוא, אשר מטבעם שיימצא ביניהם תמיד ההתחלפות והעדר ההסכמה על עניין אחד אם טוב ואם רע, ולזה יהיה שיתייחדו כולם להיות על השיעור ההוא מהרוע שהיו עליו בני האדם, כי אב אחד⁵ היה לכולם ושורש פורה ראש אחת להם".

כלומר בשני דברים יהיה העולם החדש שונה מן העולם שחרב. ראשית: טראומת המבול והחורבן כשלעצמה יש בה כדי להבטיח אי הישנות מעשי דור המבול. ושנית: שלא כעולם הקודם שהיה מיוסד על שורש אחד, אדם הראשון (או אולי שתי), שממנו הושתת העולם), הנה עתה כבר בתחילה מופצל העולם לשלושה בתי אב - שם חס ויפת - וכבר אין סכנה שכולם ישתתפו יחד בהשחתת עולם. אבל הטיעון השני הלוא נסתר מיד בפרשתנו, שהרי לקראת סופה של הפרשה מסופר כי הייתה כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים וכל בני העולם נקבצו יחד אל הבקעה בארץ שנער לבנות את העיר ואת המגדל. ואף כי לא פירשה התורה מה היה חטאם של בני אותו דור, הרי מתוך הדברים עולה כי בוודאי היה

מעניין, מעין התפיסה כי ההתפתחות האנושית מקבילה להתפתחות באנוש היחיד נמצאה לימים בהבנה החינוכית הכללית, וביטוי לה נתן ז'אן ז'ק רוסו בספרו (על קו הדמיון העמידני ידידי ד"ר שאול סולברג). אלא שלדידו הלימוד הוא הפוך, משלבי ההתפתחות האנושית הוא למד על התפתחות באנוש היחיד. בין כך ובין כך המסקנה החינוכית דומה: רצויה מדיניות אי-התערבות. לאברבנאל אין בה צורך; לרוסו יש בה נוק. אכן המחשבה על הרוע המאפיין את השלב ה'נערי' רחוקה מאוד מדעתו של רוסו.

5
הד לאב המשותף ניתן למצוא במשפט "לא אסף לקלל את האדמה בעבור האדם", הוא אדם הראשון אבי האנושות שבעבורו נתקללה האדמה, כאמור "ארורה האדמה בעבורך". וכיוון שכך ניתן למצוא בכתוב גם את עקבותיה של האם הראשונה, בצלע האחרת "ולא אסף עוד להכות את כל חי". הצירוף "כל חי" מצוי לנו בתורה רק עוד פעם אחת, בעניין קביעת שמה של האם הראשונה חוה: "ויקרא האדם שם אשתו חוה כי הוא היתה אִם כל חי" (בראשית, ג', כ). אם ניוזכר בדבריו של ר"ש פרחון, יעלה בידינו כי הכתוב, על שני חלקיו, אוצר בתוכו את הדרישה "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות איש בחטאו יומתו" (דברים, כ"ד, טו).

זה חטא משותף לבני המין האנושי כולו, חטא קיבוצי שגרם לתגובה אלוהית כפולה: בלילת השפה המשותפת והפצת בני האדם על פני כל הארץ.

3. דברי צרור המור

דברי פרשנות מחודשים מצויים בדבריו של רבי אברהם צבע (שלהי המאה ה-15) בפירוש צרור המור (מהדורה מחודשת, ירושלים, תשמ"ה). לדבריו, העובדה שִׁצְרָר לב האדם רע מנעוריו אינה סיבה לוותרנות ולאי ענישה, אלא היא סיבה להסתרת ההבטחה. הכתוב אומר: "ויאמר ה' אל לבו לא אֶסֶף לקלל...". מדוע הוצנעו הדברים, מדוע אמר ה' אל לבו ולא בישר לבני אדם? - יען כי לב האדם רע מנעוריו ועשוי הוא לנצל לרעה את הביטחון שלא תבוא עליו רעה ולחטוא באין מפריע. ומה שאמור בהמשך "כל ימי הארץ זרע וקציר וכו'" אינו המשך ההבטחה לאי כיליון, אלא להיפך - הכתוב משמיע כי ישנן אפשרויות אחרות לענוש את האדם והחברה החוטאים. בידו של הבורא מפתח של גשמים וקור וחום ומיני חולאים הכרוכים בעקבם, ואפשר לו לחולל תהפוכות מיום ליום ("ויום ולילה לא ישבתו") ולהגיב בכך על סטיות החברה.

על דבריו ניתן להקשות בשתיים: מן הסברה ומן המקרא. מן הסברה: קצת תימה שיהיו החוטאים עושים חשבוננו של עולם ולא חשבון עצמם. וכיוון שמעולם לא הובטח היחיד - ואף חברה יחידה - שלא ייפגעו בשל עוונותיהם ומעשיהם הרעים, הרי הרתיעה קיימת. ומה לו לעברייני, אם יכלה עולם שלם אם לאו, ומדוע יש להסתיר בשורה זאת? אבל עצם רעיון ההסתרה צריך עיון, שהרי מהמשך המקרא נראה כי גילה ה' סודו זה לנח ולזרעו, שכך הוא אומר להם:

"והקמתי את בריתי אתכם ולא יִכָּרֵת כל בשר עוד ממִי המבול ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ"

(ט', יא).

ודאי שההבטחה "ולא אֶסֶף עוד להכות את כל חי כאשר עשיתי" - נמסרת לנח. אבל נראה שגם ההבטחה "לא אֶסֶף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם" נרמזת כאן לנח, באמירה: "ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ". אין כאן סתם כפילות בהבטחה, אלא הדברים ערוכים בכמין תקבולת כיאסטית⁶:

דברי ה' אל לבו:

"לא אֶסֶף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם"
 "ולא אֶסֶף עוד להכות את כל חי כאשר עשיתי"

דברי ה' לנח:

"לא יכרת כל בשר עוד ממִי המבול"
 "ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ"

6 וכבר העמיד על הקבלה זאת החוקני בפירושו לפסוק כא בפרק ח': "לא אֶסֶף - לפי הפשט חד קאי אהאדמה וחד קאי אבעלי חיים, וראיה לדבר שהרי כנגדו מצינו בברית הביטחון: ולא יכרת כל בשר ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ".

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ההבטחה האחת היא שלא תישחת הארץ (האדמה); והאחרת - שלא ייכרתו בעלי החיים, כל בשר.

4. הצעת שד"ל

"כי יצר לב האדם רע מנעוריו - אין ראוי שאשחית כל בשר כל זמן שישחית האדם את דרכו, כי האדם קרוב לחטא, כי יצר לבו רע מנעוריו, ואם הייתי בא להכות את כל חי בעבור האדם, הייתי צריך להביא מבול בכל דור" (פירושו לבראשית, ח', כא)

ותימה: וכי עובדה זאת נתחדשה עתה, וכי לא הייתה קבועה ועומדת קודם? והרי הכתוב מעיד על האדם 'וכל יצר מחשבת לבו רק רע כל היום', ומדוע לא חש הבורא לחורבנו התמידי של העולם קודם שהמיט עליו את החורבן הראשון במבול?

דרכים לקיום העולם

ניתן להסביר כי בכתוב כאן מתבקשות ומסתמנות דרכים שתאפשרנה קיומו של עולם בְּשָׁלָם - ואולי חרף - יצרו הקשה של האדם. וכמה אפשרויות הן:

1. בראשית רבה - פירעונות מיידיים

בבראשית רבה (ל"ד, יב) נאמר: "לא אוסיף ולא אוסיף - ליסגי ליסגי...". ופירש על כך המיוחס לרש"י: "להגדילו, להוסיף עוון על עוון ולפרוע יחד". ואפשר שזה הדבר: אריכות אף שהאריך ה' לברואיו היא שהביאה להשחתת העולם, כאמרם במסכת אבות (ה', ב): "עשרה דורות מאדם עד נח להודיע כמה ארך אפים לפניו, שכל הדורות היו מכעיסין ובאין עד שהביא עליהם את מי המבול". לא עוד. מעתה לא יינתן לחשבון העוונות להצטרף לסכום גדול, והפירעון יהיה תכוף יותר ומיידי. אין טעם להאריך לו לאדם הרבה, שהרי יצר לב האדם רע מנעוריו ואין תקווה רבה לאחריתו⁷. ואכן בהמשך מצינו התערבות מגבוה להפר עצת בני האדם הרעה, בפרשת דור הפלגה. ואף בפרשת סדום ועמורה לא האריך להם הרבה אלא הפך את הערים, והכיכר שכולה משקה הפכה תל חרבות.

2. הנמכת הרמה והנמכת הציפיות

מחיית העולם וכילויו ביטאו אכזבה מרה וחרטה: "ויִנָּחֵם ה' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו. ויאמר ה' אמחה את האדם אשר בראתי... כי נחמתי כי עשיתם" (ו', ו-ז).

7 אכן הדברים כמו נסתרים בהמשך המשנה באבות: "עשרה דורות מנח עד אברהם, להודיע כמה ארך אפים לפניו שכל הדורות היו מכעיסין ובאין עד שבא אברהם ונטל שכר כולו". וצ"ע.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מסתבר שהאכזבה היא על רקע הציפיות הגבוהות שהיו לבורא מבריותיו. ברם, אם האדם הוא אותו אדם וכדרך שאז "יִצְרַח מחשבות לבו רק רע" כן גם עתה "יִצְרַח לב האדם רע מנִעְרִיו", הרי שוב צפויה אכזבה מרה ושוב הוא מועד להשחתה.

אשר על כן יש להנמיך את רמת הציפיות מן העולם החדש ומבני האדם החדשים ולקבוע להם רמת דרישות שונה. שוב אין לצפות מן האדם שימריא לפסגות שהיו אפשריות לו קודם המבול, אבל מאידך כבר לא יהיה חשש לנפילה לתהומות כה עמוקים ומסוכנים.

לפי זה עיקר העניין עדיין לא נתפרש בפסוקים אלו והוא עתיד להופיע בפסוקים הבאים, שבהם יגלה ה' לנח ולבניו את שאמר אל לבו⁸ ויכרות עמהם ברית חדשה. השוואת ברית זאת עם הברית שנכרתה בעת הבריאה עם האדם, תגלה את ההבדלים⁹ ותמחיש את המעמד הנחות יותר של האדם והעולם העכשוויים.

ההבטחה "לא אֶסֶף עוד להכות את כל חי" מכוונת לבקש את ההבדל ביחס האדם לבעלי החיים. בברית זאת - לעומת הברית הראשונה - הותר לאדם לאכול מבשר בעלי החיים. היתר זה נתפרש על-ידי הראייה קוק כביטוי וכמענה לרמה החדשה, הנמוכה יותר, של המין האנושי:

"כשירדה האנושות... ולא יכלה לשאת את זוהר האור הגדול ונשתברו כליה, הייתה ההעתקה מחברת בעלי-החיים - שהיא מתעלה עליהם בעילוי רוחני אמיץ - עתה נדרשת מאוד, בקימוץ כוח הצדק והמוסר בין בני מינו, למען יוכל אש אלוהים זה, הבורע באור כהה מאוד, לחמם את הלב, אשר נתקרב לרגלי המון החיים וסיבוכיהם. שינוי הדעות והנטיית הדרכים והגבולים בכדי לקבץ את כל חוב מוסרי אל מרכז האנושיות לבדה"¹⁰.

ביטוי אחר לירידה מצויה בדבריו של הר"ר יהושע מקוטנא¹¹:

"עניין הקשת אחרי המבול, אחרי כי הבחירה החופשית שיש לו לאדם הביאה לידי השחתת עולם, לכן אחרי המבול נטל ה' מהאדם קצת מבחירתו החופשית, כדי שמעשיו לא יגרמו עוד הפעם השחתת עולם"¹².

8 "אל לבו כמו עם לבו, ואח-כך גילה סודו לנח" (ראב"ע). אבל לעומת זאת ראה במדרש הגדול שלא גילה הדבר לנביאו. וברמב"ן: "לא גילה הדבר אלא בעת שהכתיב התורה למשה". אבל מתוך העניין נראה שאכן גילה לנח.

9 הרחיבה בעניין ההבדלים פרופ' נחמה ליבוביץ בספרה עיונים בספר בראשית, ירושלים, תשל"ג.

10 "חזון הצמחונות והשלום" בעריכת הרב דוד כהן (הנזיר), בתוך: לחי רואי, ספר זיכרון לא"י רענן קוק ז"ל, תשכ"א (ושבו בחוברת נפרדת), עמ' מט. וראה גם שם, עמ' יג.

11 בליקוטי תורה הנספח לספרו ההלכתי ישועות מלכו.

12 על-פי זה ניתן לסמן כמין תהליך. כל חטא משמעותי גורר אחריו הפחתה במידת הבחירה החופשית וברמתה, שכן החטא מעיד על כישלון; האדם לא עמד באחריות שדרשה ממנו עם מסירת הבחירה החופשית לידו. מעניין, הרמב"ם, בפי"ה מהלכות תשובה, כשהוא מביא כתוב המוכיח את בחירתו החופשית של האדם, מביא את הכתוב בבראשית "הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע" (בראשית, ג', כב), ופסוק זה נאמר כרקע להחלטת הגירוש של

הסבר כולל

ועדיין מתבקש הסבר כולל שבו ישתלבו כל הדברים המוזכרים בכתוב: קרבנות נח; קללת האדמה; יצר לב האדם; ההבטחה לאי כיליון העולם; ההבטחה שלא ישונו סדרי בראשית: קוסמולוגיים, אקלימיים ואנושיים.

ההבטחה הראשונה - "לא אֶסֶף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם" - זו ודאי מתייחסת (וכך פירשו רוב הראשונים) לזכור ממעשי בראשית, עת קילל ה' את האדמה בשל חטאי האדם. ופעמיים נמצאה לנו קללה זאת. לראשונה בעקבות חטא אדם באכילה מעץ הדעת טוב ורע:

"ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ... **ארורה האדמה בעבורך**, בעצבון תאכלנה כל ימי חייך. וקוץ ודרדר תצמיח לך... בזעת אפך תאכל לחם"
(ג', יז-יט).

ושנייה נאמרה לקין איש האדמה רוצח אחיו:
"ועתה ארור אתה מן האדמה... כי תעבד את האדמה לא תִסֵּף תת פֶּחַה לְךָ, נע ונד תהיה בארץ"
(ד', יא-יב).

ודאי הוא שעונשיו של הקב"ה לא לנקמה באו אלא לתקן ולחנך. מה תיקון וחינוך יש בקללת האדמה?

נראה כי אין הרהורי עברה עולים דרך כלל אלא בלב שהוא פנוי מהרהורים אחרים, ואין מעשי עברה נעשים אלא על-ידי בני אדם המפנים עצמם אליהם. משחטא אדם הראשון נתקלה האדמה בעבורו למען תהיה לו קללת האדמה לברכה. מי שאוכל לחם בזעת אפו הרי הוא מפנה את כל עצמו לעמל פרנסה ואין לבו וזמנו פנויים להימשך אחר פיתויי עברה¹³.

אבל דור שאחריו מוכיח כי עדיין אין הבטחה מפני עברה, שהנה קין עובד אדמה הוא והוא רואה ברכה **בעמלו**, האדמה נענית לו ונותנת מחילה עבורו, והיא מניבה לו פרי לרוב. וכבר יש לו פנאי להרהר הרהורי עברה¹⁴ ולעבור על החמור מכול - רצח אח. כיוון שכך יש להכביד העמל עוד יותר ומעתה - "כי תעבד את האדמה לא תִסֵּף תת פֶּחַה לְךָ נע ונד תהיה בארץ". כל ימיו יהיה קין מיוגע ומוטרד וחייו תלויים לו מנגד ולא יוכל להגות בכל דבר אחר.

האדם מגן עדן, צעד שיש בו צמצום הבחירה. והשווה גם להמשך דברי הרמב"ם שם שיש והחלשת הבחירה או מניעתה היא אמצעי ענישה. על-פי דרכנו כאן אין בזה עונש אלא אמצעי מניעה.

13 מעין זה מצאתי אחר-כך בפירושו של המלבי"ם.

14 וכלפי הרהורים אלו, בא אליו דבר ה': "למה חרה לך ולמה נפלו פניך, הלוא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רבץ" (ד', ו-ז).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

וכך דור אחר דור יגעים בני אדם במלאכתם בשדה, באדמה ובמקנה, עמלים להוציא לחמם עד... הדור העשירי.

בזה הדור נולד נח ושמו נאה לו, כי "זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידינו מן האדמה אשר אָררה ה'" (ה', כט). ומתארים חכמים:

"קודם שנולד נח, לא כשהיו זורעין היו קוצרין, אלא היו זורעין חיטים וקוצרים קוצים ודרדרים. כיוון שנולד נח חזר העולם ליישובו, קצרו מה שזרעו, זורעין חיטים וקוצרים חיטים... ולא עוד אלא עד שלא נולד נח עושין מלאכה בידיהם, לכך כתיב 'ומעצבון ידינו' - נולד נח התקין להם מחרשות ומגלות וקרדומות וכל כלי מלאכה"

(תנחומא הנדפס, בראשית, סוף יא).

מעתה שוב אין הם יגעים במלאכה בבית ובשדה, שכן יש עמהם כלים ומכשירים. ומעתה הם ומוחם ולבם וידיהם פנויים ל... כל מעשה תועבה; גזל וחמס וזנות¹⁵. הוא שאמרו חכמים:

"דור המבול לא נתגאו אלא בשביל רוב טובה שהשפיע להם הקב"ה"

(סנהדרין, קח, ע"א).

וכיוון שהושחת העולם על-ידי בראיו, כביכול אין ביד הקב"ה אלא להשלים עם אבדנו של עולם.

עתה, עם ראשיתו של עולם חדש, משמיע ה' כי מעתה לא יקלל את האדמה בעבור האדם יען כי יצר לב האדם רע מנעוריו. וכך יתפרשו הדברים: אימתי יש טעם וצורך לקלל האדמה בשל חטאי האדם? אם אכן חטאי בני האדם הם תולדת הפנאי. טול מהם זה הפנאי ומנעת את החטא. תתקלל האדמה, יעמול האדם להוציא לחם בזעת אפו ולא יחטא, תכבד עליו העבודה ולא ישעה לדברי שווא. אך עתה מתחוויר כי שורשו של החטא עמוק יותר, כי יצר לב האדם רע מנעוריו. הנהייה אחר החטא שורשית ועמוקה יותר בנפשו. משמע, לא הפנאי יצר את החטא, אלא רק אפשר אותו. ומעתה גם אם תקולל האדמה ושוב יאכל האדם לחם בזעת אפו, אפשר שלא יוכל לעשות רע, אבל לִשְׁבוּ הרע לא ייעקר בזה. ולכן - "לא אִסַּף עוד לקלל את האדמה".

ועדיין יש להבין, גם אם אין בקללת האדמה משום טיפול שורשי, בכל זאת קצת תיקון יש בכך, ומדוע נימנע מתיקון חלקי? התשובה: עתה נתחדש דבר על ידי נח, הוא הראה דרך תיקון חדשה והיא שורשית:

"ויבן נח מזבח לה' ויקח מכל בהמה הטהרה ומכל העוף הטהור ויעל עלת במזבח" (ח', כ).

15 על-פי זה יובן מדוע גם על נח הייתה מידת הדין מתוחה, שכן לימדו חז"ל: "תנא דבי רבי ישמעאל: אף על נח נתחד גזר דין, אלא שמצא חן בעיני ה' שנאמר: 'נחמתי כי עשיתם ונח מצא חן' (סנהדרין, קח, ע"א; והדרש קורא בכתוב: 'נחמתי כי עשיתם ונח'). מדוע נתחד גזר דין על מי שהתורה העידה עליו שצדיק תמים היה? אלא לפי שהוא גרם להם, ודאי שלא לדעתו ושלא לרצונו, שהוא נתכוון להקל מעליהם טורח המלאכה, אבל נמצא מאפשר להם את החטא. פנאי שיצר, אפשר השחתה וקלקלה.

עבודה תחת עבודה. את מעייניו, את מרצו החיובי, את כוחו היצרי יכול האדם להפנות לאפיק הפונה כלפי מעלה, לעבודת הקרבנות¹⁶. עבודת אדמה עבודת גוף היא, נוטלת פנאי של אדם ועדיין מותירה בו רישומי יצר הרע מנעוריו. ואילו עבודת הקרבנות, יחד עם היותה עבודה גופנית¹⁷, הרי היא גם עבודה נשמתית ויש בה מענה גם ליצרי האדם והיא יסוד שעליו יכון מעתה העולם¹⁸.

אבל עבודה זאת יפה עם העבודה האחרת ומכאן ההבטחה ואף הדרישה:
"עד כל ימי הארץ זרע וקציר וקר וחם וקיץ וחרף ויום ולילה לא ישבתו"¹⁹.

האדם - שותף לקב"ה

דרך נוספת להסברת העניין: עד עתה היה העולם עולמו של הקב"ה; הוא שברא הוא שהחייה, אף הוא בידו לכלות ולאבד את עולמו אם לא יישא חן בעיניו. אבל העולם החדש, שניים שותפים בו: הקב"ה והאדם. שהרי נח ובניו הם שהחיו את כל החי והם המשתפים עצמם בקיומו של עולם חדש. ריח הניחוח העולה מקרבנו של נח מזכיר את חלקו בעולם החדש. מעתה כבר אי אפשר להרוס את העולם באופן מוחלט גם אם יצר לב האדם רע מנעוריו.

- 16 מסתבר כי כבר בני האדם - קין והבל - ניסו לילך בוז הדרך, אלא שהיא מלאה דמים על-ידי קין רוצח אחיו וכבר לא הייתה לרצון.
- 17 והשווה מדרשים לכתוב בבראשית "וינחחו בגן עדן **לעבדה** ולשמרה" (ב', טו), שדרשו: לעבדה - זו עבודת הקרבנות.
- 18 "על שלושה דברים העולם עומד: על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים" (אבות, א', ב).
- 19 א. אבל לגבי נח שכבר הכשיר עצמו לעבודת אלוהים, כמו ירידה נחשבת לו מעתה עבודת אדמה. וחכמים דרשו את האמור בהמשך "ויחל נח איש האדמה" (ט', כ) במשמעות של גנאי לו לנח "נתחלל ונעשה חולין" (ב"ר; תנחומא). והשווה לעובדה שהעובדים בקודש בבית המקדש - כוהנים ולוויים - לא קיבלו נחלת שדה וחרם בארץ. בייחוד לא כרם, שהכוהן הרי מוזהר ביותר מן היין בעת עבודתו.
- ב. ראוי להזכיר כי במלאכת מחשבת לר"מ חפץ עולה כיוון הפוך. לדידו עיקר חטא האדם, שהוא חטא הגזל, לא נתרבה והתעצם אלא בשל קשיי פרנסתו של האדם ובשל כך שהאדמה לא הוציאה פרותיה כאשר יכולה וצריכה הייתה.